

verlenen. Maar dat de donaten na de stichtingsakte niet eens meer in verband met Ruggé vermeld zouden worden (67), wordt reeds geloochenstraft door de vermelding van een donaat na de verspreiding van de kloosterbevolking in 1572 (91, noot 422).

De studie van Van der Gouw belicht vele aspecten van de geschiedenis van het regulierenklooster. Maar één aspect blijft, tot verdriet ook van de auteur (zie het voorwoord, 5), onderbelicht, namelijk het geestelijk en intellectueel leven in het convent. Dit gebeurde min of meer noodgedwongen, gezien de aard van het overgeleverde bronnenmateriaal. Maar toch heeft de auteur minstens één belangrijke bron, die hij zelf in een noot wel noemt (13, noot 22), onbenut gelaten, namelijk het bekende Register van Rooklooster, waarin ook boeken uit de bibliotheek van Ruggé vermeld worden. De auteur had immers niet hoeven wachten op een editie van deze in Wenen berustende boekenlijst; er zijn her en der, ook in de Nederlanden, in diverse instituten fotokopieën van het manuscript in te zien.

Ook vermeldt Van der Gouw slechts één auteur uit Ruggé, Hugo van Ruggé, die tussen 1434 en 1440 een leven van Lidwina van Schiedam schreef. De weg naar een tweede auteur, de martelaar Joannes van Oosterwijck, in de *Catalogus scriptorum Windeshemensium* van Petrus van Sint-Truiden als schrijver vermeld, had hem gewezen kunnen worden door het in 1980 verschenen derde deel van het *Monasticon Windeshemense* (Brussel, 1980). Dit werk, waarin de belangrijkste bronnen en gegevens omtrent het klooster van Ruggé reeds waren bijeengebracht, heeft Van der Gouw blijkens noot 17 (9) pas na afsluiting van zijn eigen studie onder ogen gekregen. Verwijzingen naar het *Monasticon* zijn in het overigens welgevulde notenapparaat van Van der Gouws werk dan ook zeldzaam. Slechts tweemaal verwijst hij er naar, en wel beide malen om correcties op het *Monasticon* aan te brengen (19, noot 70; 48, noot 187). Wat verder bevreemdt, is dat ook nergens naar het reeds in 1976 verschenen Belgische deel van het *Monasticon* wordt verwezen, bijvoorbeeld waar kloosters als St. Maartensdal te Leuven of Korsendonk (waarom normaliseert de schrijver de spelling Corsendonk niet?) ter sprake komen, terwijl in het geval van Leuven (14, noot 28) wel naar oudere literatuur verwezen wordt.

Deze opmerkingen doen echter niets af aan de verdiensten van het werk van Van der Gouw, dat niet alleen een waardevolle aanwinst vormt voor de geschiedschrijving van Zuid-Holland maar ook en vooral voor die van de Congregatie van Windesheim.

P. J. A. Nissen

M. Gumbert-Hepp, ed., *Computus Magistri Jacobi. Een schoolboek voor tijdrekenkunde uit 1436* (Dissertatie Utrecht, Middeleeuwse Studies en Bronnen II; Hilversum: Verloren, 1987, 216 blz., f45,-, ISBN 90 6550 213 0).

'Ter meerdere glorie van God en om aankomende geestelijken van nut te zijn, behandelen wij hier de kunst der tijdrekenkunde, in verzen, met afbeeldingen, en met een uitleg in eenvoudig proza, terwijl de moeilijkheden die de capaciteit van de jeugd te boven gaan, zijn weggelaten'. Deze eerste zin van de Nederlandse parafraze van de Latijnse tekst die in dit proefschrift voor het eerst uitgegeven is, geeft uitstekend de inhoud weer. Het gaat hier om een in 1436 te Kampen vervaardigd schoolboek om de tijdrekenkunde te onderwijzen. Meester Jacobus was er zich van bewust dat zijn leerstof als saai en pittig werd ervaren. Daarom nam hij in zijn leerboek een groot aantal verklarende tekeningen op en bedacht hij in de vorm van versjes diverse ezelsbruggetjes om deze moeilijke materie de baas te worden. De 'relevantie' van het vak kalenderkunde sprak

voor zich: het stelde de geestelijken immers in staat het juiste tijdstip voor alle godsdienstige handelingen te bepalen. Tegenwoordig hebben we daar niet zo'n moeite meer mee, maar in de middeleeuwen leefde nog sterk het besef dat de begrippen dag, maand, en jaar in relatie staan met de astronomische realiteit. Daarom hielden computisten zich bezig met zaken als de bestudering van de loop van zon en maan, de juiste berekening van het zonnejaar en de maanmaand en dergelijke. Ten tijde van Magister Jacobus kondigen de nieuwe ontwikkelingen zich al aan. Na zijn uiteenzettingen over het korten en lengen van de dagen, berekend in de stad Kampen in het diocees Utrecht, naar de ware beweging van de zon, concludeert hij dat men met deze kennis gemakkelijk het hele jaar door zijn uurwerk ('horologium') kan regelen, want iedereen kan er voor zorgen dat zijn uurwerk op een bepaalde tijd een bepaalde stand aanneemt (177).

Over middeleeuwse computistiek in het algemeen is al vrij veel bekend. Het belang van deze editie is dat voor het eerst het enige Nederlandse geschrift op dit gebied toegankelijk is gemaakt. In de inleiding wordt Meester Jacobus geplaatst in het intellectuele milieu van de Moderne Devotie in Zwolle en omgeving. Het onderwijssysteem in de Nederlanden wordt summier uiteengezet aan de hand van het bronnenmateriaal en de literatuur over de Zwolse rector Johannes Cele.

De tekst van Jacobus is overgeleverd in 17 (vooral in Duitsland) vervaardigde kopieën of bewerkingen, hetgeen wijst op een zekere populariteit. Dit gegeven verhoogt de nieuwsgierigheid naar de praktische toepassing van de geestelijke acrobatiek in dit soort werken. In een wetenschappelijke teksteditie behoeft een dergelijke vraag niet beantwoord te worden. Lezenswaardige beschouwingen hieromtrent zijn te vinden in B. Guenéé, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval* (Parijs, 1980).

De wijze waarop deze interessante tekst hier is gepresenteerd is origineel en discutabel. Van de 17 overgeleverde manuscripten kiest de uitgeefster beargumenteerd voor manuscript Cuyk C 14 als basistekst, aangevuld met Den Haag KB 73 H 23. Een volledig kritisch apparaat waarin de afwijkingen met de andere manuscripten staan acht zij zinloos. Voorts is zij van oordeel dat de tekst literair niet van belang is, maar wèl waarde heeft voor studenten middeleeuwse geschiedenis en andere geïnteresseerden. Zij gaat er bovendien van uit dat de meeste lezers het Latijn niet meer zo goed beheersen en daarom geeft zij naast de Latijnse editie een samenvattende parafraze in het Nederlands, doch geen Nederlandse vertaling. Op zich sta ik sympathiek tegenover het vervaardigen van Latijnse edities met moderne vertalingen (zoals eerder in deze reeks verschenen), maar in dit geval heb ik mijn twijfels. Reeds op de eerste pagina van de teksteditie (48-49) ontstaan problemen. Meester Jacobus citeert een toepasselijk gezegde van (waarschijnlijk) Seneca, een zin die in de Nederlandse parafraze ontbreekt. Niettemin wordt daar in noot 3 een vermoeden uitgesproken over de oorsprong van het Seneca-citaat. Wie alleen de Nederlandse tekst leest/kan lezen snapt hier niets van. Wie alleen de Latijnse tekst leest, mist een verklarende noot. Op de volgende pagina lezen we in de Nederlandse parafraze dat tijdrekenkunde gerangschikt kan worden onder *dephilosophia moralis* (ethiek) omdat zij er toe dient deugdzaam en juist, op het goede moment, de eredienst aan God te volvoeren. In de oorspronkelijke Latijnse tekst komt men deze verhelderende verwijzing naar de *philosophia moralis* echter niet met zoveel woorden tegen. In deze en andere gevallen wrekt zich de keuze voor het compromis tussen wetenschappelijke uitgave en algemene toegankelijkheid.

Niettemin is deze studie waardevol omdat zij ons confronteert met een belangrijk aspect van de middeleeuwse werkelijkheidsbeleving.

N. Lettinck

NIEUWE GESCHIEDENIS

M. G. M. van der Poel, *De Declamatio bij de humanisten. Bijdrage tot de studie van de functies van de rhetorica in de Renaissance* (Dissertatie Nijmegen, Bibliotheca humanistica & reformatrica XXXIX; Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1987, [x] + 395 blz., f90,-, ISBN 90 6004 389 9).

De humanistische en Neolatijnse cultuur kent een overvloed aan orationes, waaronder een indrukwekkend corpus van orationes funèbres of lijkredenen met een schat aan belangrijke historische en vooral biografische gegevens. In vergelijking daarmee is de rol en ook het belang van de declamatio, de oefenrede van de gevorderde leerling of de artes-student of de proeve van bekwaamheid die de humanist als leraar of anderszins ten beste geeft, slechts bescheiden. Over dit bescheiden thema nu handelt de lijvige Nijmeegse dissertatie die hieraan de orde is. Het werk bestaat, afgezien van de tekstuitgave in de appendix en het gebruikelijk nawerk, uit drie hoofddelen.

Het korte deel 1 behandelt de ontwikkeling van de kennis van de antieke declamatio bij de humanisten, die vooral bevorderd werd door de kennismaking met het werk van Seneca Rhetor. Voor Italië treedt in dit deel alleen Salutati op, voor wie de declamatio uit een pro- en een contrarede bestaat; het humanisme van boven de Alpen, dat bij de behandeling van de declamatio vooral uitgaat van de Grieks-Romeinse filosofische thesis, is behalve door Agricola en Erasmus vertegenwoordigd door de vijf auteurs, die zich het meest expliciet met de geschiedenis van de antieke declamatio hebben beziggehouden en wier uiteenzettingen de appendix van het boek vullen. Dat zijn de Fransen Pithoeus en Faber, Schottus en Vossius uit de Nederlanden en de Spanjaard Petreius.

Het uitvoerige deel 2 (28-191) bestudeert de declamatio binnen het onderwijs. Ook hier vergt Italië slechts weinig aandacht. Centraal staan de drie reformatrische schooltypen die ontstaan onder invloed van de Duitsers Melanchthon (Wittenberg) en Sturm (Straatsburg) en van de hervormers in de Zwitserse regio, en de verspreiding van deze schooltypen over de landen van Europa. Interessant is de bespreking van de 5 Rationes studii uit het vijftiende-eeuwse Italië en de 9 specimina van benoorden de Alpen, alle uit de zestiende eeuw. Mijns inziens had hier ook Marnix' *De institutione Principum, ac Nobilium Puerorum* een plaats verdiend. De auteur trekt blijkbaar een grens bij 1600, al wordt dat niet met evenzoveel woorden aangegeven en wordt voor Vossius' *Rhetorica* (1606) een uitzondering gemaakt. Het werk van Marnix verscheen pas in 1614, zestien jaar na de dood van de auteur, maar alles wijst erop, dat het rond 1583 ontstond. Marnix schenkt uitdrukkelijk, zij het zeer bondig, aandacht aan de declamatio onder de hoofdjjes 'Actio' en 'Certare in dicendo' (J. Catrysse, *Tratado de educacion de lajuventud de Marnix de Santa Aldegonda* (Caracas, 1959) 103)). Na de Rationes studii worden 27 rhetorica's op hun visie op de declamatio onderzocht.

Uit het oogpunt van 'Ideengeschichte' is deel 3, handelend over de declamatio buiten het onderwijs, van bijzonder belang door de poging nieuw licht te werpen op enkele veel omstreden werken die de titel declamatio meekregen, zoals Erasmus' *De laude matrimonii*.

Het boek van Van der Poel, dat gepresenteerd wordt als een bijdrage tot de studie van de functies (of moeten wij met de CIP-gegevens 'functie' lezen?) van de rhetorica, is evenzeer een bijdrage tot de geschiedenis van het humanistische onderwijs in meer algemene zin en kan zelfs met evenveel recht worden gezien als een boeiende bijdrage tot de receptiegeschiedenis van de klassieken, in casu vooral van Seneca Rhetor en Pseudo-Quintilianus. Aan het degelijke boek